

NUROTA HUDUDAGI ANANA VA UDUMLAR

Turdimov Temur Bahodir o'g'li
Samarqand davlat universiteti
Arxeologiya kafedrasi magistranti
+998948110023

Annotatsiya: Nurota aholisi ko'p asrlik tarixga ega boy madaniy merosga ega bo'lib, bu meros milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini va marosimlarida yaqqol aks etadi. Nurota hududida oilaning o'rni katta ahamiyatga ega. Oilaviy qadriyatlar, ayniqsa, diniy va madaniy an'analar bilan mustahkamlanib kelgan. Quyidagi maqolada batafsil bu haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: urf-odatlar, ma'rosimlar, milliy qadriyatlar, din, oila va jamiyat, milliy taomlar, "xudoyi", dehqonchilik.

Abstract: The people of Nurata have a rich cultural heritage with a centuries-old history, which is clearly reflected in their national values, traditions and rituals. The role of the family in Nurata region is very important. Family values have been strengthened, especially by religious and cultural traditions. The following article discusses this in detail.

Key words: traditions, ceremonies, national values, religion, family and society, national food, "khudayi", farming.

Qadim o'tmishda Nurota O'rta Osiyo tarixiy-madaniy viloyatlaridan biri bo'lgan Sug'diyona manzilgohlaridan hisoblanadi. Nurota tizma tog'lari g'oyat boy va serunum bo'lib, vohani Qizilqumdan esadigan issiq shamoldan to'sib turgan. O'tmishda Sug'diyonaga ikki tomondan kirilgan. Biri Jizzax yaqinidagi Temur darvoza bo'lsa (ba'zi manbalarda Ilono'tti), ikkinchisi Nur bo'lgan.

Nurota aholisi qo'y, qoramol so'yib qoni oqizilgan joyni tozalab, o'sha joyga olov yoqib poklaydilar. Shuningdek, nurotaliklar yer, suv, zamin, xona, badan, kiyim-kechak, oziq-ovqatlarni toza tutishga alohida e'tibor beradilar.

Nurotada yaxshi saqlanib qolgan marosimlardan yana biri mushkulkushod o'qitishdir. Bu marosimning asl mohiyati mehnatni, halollikni targ'ib qilishdir. Ushbu marosimda dasturxon yozilib, qora chiroq yoqib qo'yiladi. Dasturxonga non, mayiz qo'yiladi. O'rta Osiyo xalqlarining milliy bayrami hisoblangan Navro'zning tarixi ham islomga qadar mavjud bo'lgan zardushtiylarning an'anaviy yangi yil bayramidir. Navro'z bayramining ko'hnaligi haqida Beruniy, Umar Xayyom, Mahmud Qoshg'ariy kabi allomalar qimmatli ma'lumotlarni yozib qoldirishgan.¹

Quyoshning hamal burjiga kirishi, kecha bilan kunduzning barobar kelishi yil boshi hisoblangan. Bu eski quyosh yili hisobida farvardin oyining avvaliga, 21-mart, kecha bilan kunduzning tenglashgan vaqti va kunduzning uzaya boshlashi, tabiatda jonlanish, bahorning boshlanish davriga to'g'ri kelgan.

¹ Muxammadjanov A. Kuyi Zarafshon vodiysining sugorilish tarixi. Toshkent: Muxlis. 1972 yil. 48 bet.

Navro'zning eng an'anaviy taomi sumalak bo'lib, rivoyat qilishlaricha sumalak pishirilayotganda arshi a'lodan «siymalak», ya'ni o'ttiz malak tushar emish. Navro'z Nurotaning qal'a maydoni-to'pxonada azaldan bayram qilingan, Nurota begi bayramni qal'adan turib tomosha qilgan. Chunki shu yerdan dalalarga qo'sh chiqarilgan, bug'doy ekishga kirishilgan. Nurotaliklarning islomga qadar bo'lgan bayramlari orasida bahor faslida, Navro'zga atab o'tkazilgan tabiatning go'zal ne'mati - gulga bag'ishlangan "Sayli guli surx" bayrami alohida o'rin tutgan. Bu bayramda hammayoq anvoyi gullar bilan bezatilgan. Shahardagi hunarmandlar chashma atrofi va bozor - joy yaknidagi rastalarga o'z mollarini chiqargan. Qal'a ortidagi to'yxonada Navro'zning "Guli surx" sayli bo'lgan. Qiz - juvonlar to'pxonadan nariroqdagi "Ko'hi duxtaron" degan qirda bayram kilishgan.

Hozir ham nurotaliklar jinlar va yomon arvoqlar keltiruvchi zararlarni daf etish uchun is chiqarishadi. Is chiqarish odatda arafa kunlari, to'y tantanalari oldidan, bahorgi, kuzgi yer haydashdan avval amalga oshiriladi va buzmuk (bo'g'irsoq), qatlama pishirib tarqatiladi. Ular qizdirilgan yog' hidi uydin ins - jinlar keltiradigan xavf-xatar sababchisini quvib, avlodlar homiysi bo'lmish ota - bobolari arvoqlarini chaqiradi, deb bilishadi.

Bu to'g'rida Beruniy ham o'zining "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgroliklar" kitobida aytib o'tadi. Nemis faylasufi Fridrix Nitsshe XIX asr oxirida Eronga safar qiladi. U Yazd shahrida istiqomat qilayotgan zardushtiylar bilan uchrashadi va ularning urf-odatlarini bilan tanishadi. Faylasuf o'z yurtiga qaytarkan, zardushtiylarning diniy belgisi uchlarini qayrilgan qo'shuv alomatiga o'xshash svastikani olib keladi va hamyurtlariga bu oliy irq belgisi ekanligini tushuntiradi. O'rta Osiyo va Eronga islom dini kirib kelgach, islomni qabul qilishni istamagan zardushtiylarning bir qismi Hindistonga ko'chib ketadi...

Nurotada chashma sohilida qurilgan masjidni mehrobi atrofida zardushtiylarning diniy belgisi bo'lgan ushbu svastikadan qirq donasi bir-biriga tutashtirilib chizib qo'yilgan. Shu o'rinda bir mulohaza tug'iladi. Ehtimol masjid o'rnida avval zardushtiylarning otashkadasi bo'lib, keyinchalik islom davrida u masjidga aylantirilgandir. Masjid mehrobi peshtoqidagi qirqta svastikaga mazmunan bog'liq "chillaxona" (chixil - qirq) ham borligi otashkadalar huzurida mahsus shifoxonalar bo'lganligidan nishona emasmi. Chunki "Avesto"ning barcha qismlarida, xususan, Vendidatda kasalliklar tasnifi, bemorlarni davolash usullari, dorivor o'simliklar, tabobat amaliyoti, tabiblar, ularning burch va vazifalari haqidagi hamon o'z qimmatini yo'qotmagan maslahatlar berilgan.

Xalqimiz orasida keng tarqalgan qadimiy odatlardan yana biri turli xil duolar bo‘yniga osib yuriladigan yoki kiyimlarga tikib qadaladigan uch burchak, uzunchoq tumor va radnoma saqlab yurish odatidir. Hozir bu odat islomiy odatlar bilan uyg‘unlashib ketgan. Undan tashqari quloqqa, kiyimga, do‘ppiga ko‘zmunchoq taqish ham islomga qadar yashagan ajdodlarimiz odatlaridan biridir. Nurota xalqi uy hayvonlariga, xususan it saqlashga e‘tibor beradilar. Diyarli har bir xonadonda bir yoki ikkitadan it saqlanadi.

Qadimgi Nurota aholisi turli usullar orqali ma‘lum narsalar yordamida tabiatga ta‘sir qilish, shu yo‘l bilan ko‘zlangan maqsadlarga erishish mumkinligiga ishonishgan. Masalan, Nurotada qadimdan bahorgi (bahorikori), kuzgi (tiramoyi) bug‘doy ekilgan. Ba‘zi yillarda yog‘in-sochin kam bo‘lib, yil qurg‘oqchil kelsa hosil bo‘lmagan. Shu yillarda nurotaliklar yomg‘irni chaqirish uchun har bir xonadondan oz-ozdan un yig‘ib chiqqanlar va yig‘ilishib qochi pishirganlar, uni tanovul kilgach, kosa-tovoqlarning yuvindisini tarnovdan oqizganlar va shundan so‘ng yomg‘ir yog‘ishiga ishonganlar. Nurotada dehqonchilikka oid xalq qo‘shiq-lari va marosimlari saqlanib qolgan².

Nurota o‘rta vohasi qishloqlarida o‘troq holda yashab kelayotgan, o‘zbek, tojik mahaliy aholisining dehqonchilik bilan bog‘liq qarashlari tarixiy tajribalari haqida va dehqonchilik bilan marosimlari xususida mulohaza yuritishni istadik. O‘rta Osiyoning boshqa xalqlari qatori Nurota vohasi aholisi ham bahorgi dehqonchilik yumushlarini mahalliy taqvim(mahalliy xalq orasida bugungi kunga qadar saqlanib qolgan “Qamariy” (oy taqvimi)ga ko‘ra yangi yil quyoshning baliq (hut) burjidan quy (hamal) yulduzlar turkumiga o‘tgan vaqtdan boshlaganlar. Hozirgi amaldagi kalendari bo‘yicha bu 22 martdan boshlanib 21 aprelgacha davom etgan. Dehqonlar taqvimidagi birinchi oy – hamalda kunlar ancha ilib, o‘t – o‘lanlar jonlanib qoladi va bu oy dehqonchilik ishlariga to‘la davr hisoblanadi. Shuning uchun “Hamal kirdi, amal kirdi” deyiladi. Ushbu oyni o‘ziga xos iqlimi, ob-havosi va boshqa hislatlari haqida uzoq kuzatishlar, tajribalar asosida paydo bo‘lgan xalqona qarashlar, maqollar va o‘gitlardan dehqon, bog‘bon, chorvador keng foydalanganlar. Dehqonlar hut (19 fevral -21 mart) oyidanoq dala ishlarini qizitib yuboradilar. Dalaga birinchi qo‘sh chiqariladi yil boshi qilib yaxshi bo‘lishi uchun rasm – rusumlar qiladi. Ular yetilgan yerlarga qo‘sh chiqarib ishlov berganlar, o‘g‘it chiqarib – kulte-palarni, ariqlarni tozalab suv chiqarganlar natijada yerning hosildorligi yaxshi bo‘lgan. Nurota vohasining barcha qishloqlarida bahorgi ishlar oldidan masjid yoki mozorlar yaqinida “xudoyi” qilinadi. Bu marosim ko‘pincha mart oyi boshlarida keksa dehqonlar,

² Suyunov S. Nurota korizlarini o‘rganish // Uzbekistan - qadimda va o‘rta asrlarda. Samarqand: 1992 yil.96 bet.

chorvadorlar, oqsoqollar boshchiligida o'tkazilgan. Oldinlari har bir xonadon imkoniyatiga ko'ra sutli yoki oilalardan bug'doy oziq – ovqat mahsulotlari yig'ilgan bo'lsa, keyinchalik pul ham qo'shib yig'ilgan. To'plangan pulga bozordan buzoq yoki qo'y sotib olinib, qurbonlik uchun so'yilgan va go'shtidan halim pishirganlar (bunday holat asosan Nurota va unga yaqin hududlarda kuzatilgan). Taom tayyorlagunga qadar qishloq erkaklari uch-to'rt guruhga bo'linib, qishloq ariqlarini tozalaganlar. Tushlik vaqtida hamma to'plangach "xudoyi" uchun tayyorlangan taom tanavul qilingan. Marosim ayrim sabablar uylariga nasiba tarzida taomdan berib yuborilgan. Tushlikdan so'ng qishloq ruxoniysi qur'on oyatlaridan tilovat qilgan va oqsoqollar ushbu xudoyi savobini "o'tganlarning" ruhlariga bahshida etishib kelayotgan yil hosiyatli, barakali bo'lishini hamda dehqonchilikda mo'l hosil olish va amalga oshirish uchun xudodan madad so'rganlar. Shuning uchun ular amal qilgan "Yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda" maqolida juda katta ma'no bor albatta. Kuzda yerni haydasang, qor – yomg'irlardagi yer dam oladi va yaxshilab oziqlanib muloyim bo'lib bahorga ekishga tayyor bo'lib turadi. Bu yerda yana bir narsani aytish joizki, bahorgi yerni haydov mavsumi mart oyi oxiridan boshlangan. Shu bilan dehqonlarni bahorgi haydov va yerga urug' qadash bilan bog'liq bo'lgan "Dalaga qo'sh chiqarish", "Shoxmoylar", "Ekin sayli", "Qo'sh oshi" kabi marosimlarni o'tkazganlar. Marosimlar ko'pincha omadli, hosiyatli hisoblangan. Navro'z kunlari yerni haydash arafasida qatlama, bo'g'irsoq, suzma kabi taomlar pishirilib, urf – odatlarni qilganlar. Yog' olib ho'kizlarni shohlarini moylaganlar buni keksalar xo'kizni shohlari baquvvat, ho'kizlarni o'zi esa charchamaydigan bo'lar ekan deyдилar. Nurotaning ayrim qishloqlarida esa qurg'oqchilik yillari dehqonlar turli xayri – xudoyilar o'tkazganlar va turli – tuman rasm – rusumlarni bajarganlar. Umuman olganda "Qo'sh chiqarish", "Shoh moylar", "Qo'sh oshi" nomlari bilan aytiluvchi marosimlar dehqonlarning yangi yildagi birinchi ish kuni bo'lib, iloji boricha xursandchilik bilan kutib olishga harakat qilingan. Bu azaldan zardushtiylarning yangi yil qanday kutib olinsa, yil bo'yi o'sha kayfiyat hamroh bo'ladi, degan qarashlarning bir ko'rinishi hisoblanadi³.

Xulosa qilib aytganda Nurota vohasining yirik qishloqlaridan bo'lgan: Nurota, Jo'sh, Qushtamali, Toz, Chuya, Oqula, Soykechar qishloqlarining mahalliy xalqlarining an'anaviy dehqonchilik marosimlari ularning o'ziga xos madaniyatga ega bo'lganligidan dalolat beradi. Dehqonchilik bilan bog'liq milliy urf – odatlarda nafaqat xo'jalik yuritish an'analari, turmush tarzi, etnik tarixi, urf – odatlari, diniy qarashlari, xalqimizning azaldan o'troq dehqonchilik, chorvachilik, bog'dorchilik

³ Shavkat Ismoilzoda. Nurota tarixidan sahifalar. – T.: O'zdammatbuotli nashriyoti, 2010. 117 34 bet.

madaniyatlari o'z aksini topadi. Ulug' ajdodlarimizdan meros bo'lib kelayotgan turli urf – odatlar va rasm – rusumlar avlodlar tomonidan qadrlanayotganligi quvonarli holdir.

Nurotaliklarning eng ulug' ma'rosimlaridan biri to'ylar sanaladi va bu to'ylar o'zgacha ruhda o'tadi. Nurotaliklarning to'y ma'rosimlar bilan bog'liq urf odatlari mavjud. Jumladan mamlakatimiz boshqa hududlari singari nurotaliklarda to'yga to'yona bilan borish urf-odat va an'ana tusiga kirib qolgan. O'zbek xalqi qadimdan to'yga to'yona bilan borgan⁴. To'yona - to'yga, to'y egasiga sovg'a-salom bilan borish degani. Ba'zi viloyatlarimizda odatni to'yona emas, qo'shan (qo'shish) deb ham yuritiladi. To'y bo'layotgan xonadonga qarindosh-urug'lar, do'st birodarlar yakka-yakka, ba'zan guruh-guruh, jamoa bo'lib, ishxona, xizmatdoshlar vakillari bir bo'lib, turli sovg'a-salom qilishlari mumkin.

To'yona qilish qadim zamonlarda to'yga, ho'qiz, qo'y keltirish misolida bo'lgan. Uning miqdori ham to'y egasining va to'yonachining moddiy imkoniyatlari, iqtisodiy-moddiy mavqeyi, darajasiga va albatta, zamonga qarab bo'lgan. Nikoh qadimdan poklik ramzi bo'lib, qizlar bokiraligi zilol suvga qiyoslanishi va qadrlanishi bejiz emas. Nikoh ming-ming yillar ilgari hayot taqozosi va turmush tajribalari asosida kelib chiqqan. Vaqt o'tishi bilan oila mustahkamligining shartlaridan biriga, Sharq turmush madaniyatining yuksak belgisiga aylangan.

An'anaviy urf-odat va irimlar nafaqat xursandchilik va shodiyonalik bo'libgina qolmay, balki muayyan maqsadga qaratilgan sehrgarlik tusidagi rasm-rusumlardan ham iborat. Masalan hozirgacha ko'pgina to'ylar o'tkaziladigan odatlardan qudalarga oq o'ratish, to'qqiz tortar, kelin-kuyovga, quda va qavmu qarindoshlarga falon sidra sarpo qilish, dasturxonga solinadigan non patirlarning soni, isiriq tutatish, kelinning olov atrofida aylantirilishi, kuyov tizzasiga o'g'il bolani o'tkazish, kelin-kuyov ustiga pul-chaqa va shirinliklar sochish, ularni ko'zguga qaratish va tuxum yegizmoq kabilar garchi o'z mohiyatini yuqotsada, qadimdan muayyan sehrgarlik maqsadida o'tkazilib kelinayotgan irimlardir. Nurotaliklar xalqqa katta osh bergach, nikoh bazmi, qavmu qarindoshlar ishtirokida alohida o'tkaziladi.

To'y marosimi hamisha shod-xurramlik, yoshlik, go'zallik, kelajakka yaxshi umid va ezgu orzular ramzi sifatida o'tkaziladigan ajoyib oilaviy bayramdir. G'oyat go'zal bo'lgan bu marosim barcha xildagi xalq san'ati, ashula, raqs bilan o'tkaziladi. U aslida, asrlar osha sinovdan o'tgan, mohiyati chuqur o'ylangan, milliy asosda

⁴ Rashidov S.R. "Kattaqo'rg'on tumanidagi joy nomlari va urug'lar". Journal of universal science research. ISSN (E): 2181-4570, 2023.

nishonlanadigan marosim hisoblanadi, har bir davrda takomillashib, muttasil boyib kelgan.

Nurotaliklarning to'ylarida kelinni tushirib olish marosimi ayniqsa qiziqarlidir. Qadimiy ajdodlarimiz o't-olovga sig'ingani bois, otda, tog'a yetaklovda kelgan kelinni kuyov bola otdan tushirib, darvoza oldida yoqib qo'yilgan katta gulxan atrofida uch bora aylantirib, so'ngra chimildiqqacha olib kirgan. Bu bilan ajdodlarimiz yangi oilani olov taftida har xil ins-jinslardan, yomon ko'zlardan tozalagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inomov K., Mirzaev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq o'zining poetik izhodi. T.: Okituvchi, 1990 yil.
2. Jabborov.I. O'zbeklar: turmush tarzi va madaniyati Toshkent: "O'qituvchi", 2003.
3. Muxammadjanov A. Quyil Zarafshon vodiysining sugorilish tarixi. Toshkent: Muxlis. 1972 yil.
4. Rajabov K, Abdieva 3. Nurota // O'zbekiston ko'plab ensiklopediyalar. T.6. -T.: O'zME Nashrko'ti, 2001 y.
5. Rashidov S.R. "Kattaqo'rg'on tumanidagi joy nomlari va urug'lar". Journal of universal science research. ISSN (E): 2181-4570, 2023.
6. Shavkat Ismoilzoda. Nurota tarixidan sahifalar. – T.: O'zdavmatbuotli nashriyoti, 2010.
7. Suyunov S. Nurota korizlarini o'rganish // Uzbekistan - qadimda va o'rta asrlarda. Samarqand: 1992 yil.